

Kategoriat todellisuuden jäsentäjinä

Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen. Kategoriat, kulttuuri & moraalit: johdatus kategoria-analyysiin. Vastapaino, Tampere 2012. 296 s. ISBN 078-951-768-393-7.

Ihmisten tai asioiden luokittelu erilaisiin kategorioihin on oleellinen osa ihmisten keskinäistä kanssakäymistä. Luokittelu auttaa meitä järjestämään arjen kokemuksiamme ja selkeyttämään asioita kohdattessamme toisia ihmisiä. Kun kategorisoimme ihmisen tai asian tiettyyn luokkaan kuuluvaksi, se ohjaa meitä suhtautumaan asiaan yhteisössä ymmärrettävällä tavalla. Kategorisoidessamme käytämme hyväksymme kulttuurista tietoa ja tuotamme samalla moraalista järjestystä. Sitä kautta kategoriat kertovat ajasta, jossa elämme ja siitä, mitä pidämme normaalina, arvokkaana, tuomittavana tai poikkeavana.

Kategorisointi pohjautuu etnometodologiseen tutkimusperinteeseen. Etnometodologiassa tutkitaan sitä, miten ihmiset kohdattessaan toisiaan tuottavat arkielämän sosiaalista järjestystä. Kategoria-analyysi kiinnittää huomion siihen, miten sosiaalisessa toiminnassa esille tulevat kategoriat rakentuvat ja mitä seurauksia niiden käytöllä on. Aineistoina voivat toimia erilaiset puhe-, teksti tai vuorovaikutusaineistot. Analyysissä kysytään, mitä kategorioita kussakin tilanteessa otetaan käyttöön, millaisia seurauksia sillä on tai millaisia muita kategorisointeja tilanteessa olisi ollut mahdollista tehdä.

Samoin ollaan kiinnostuneita siitä, millaisia kulttuurisesti jaettuina merkityksiä tiettyjen kategorioiden käyttö kussakin tilanteessa herättää. Kategoria-analyysi liikkuu makro- ja mikrotason ilmiöiden välillä tehdessä näkyväksi, miten yhteiskunnalliset ja sosiaaliset rakenteet ovat läsnä ihmisten toiminnassa.

Kirjan kirjoittajat Kirsi Juhila, Arja Jokinen ja Eero Suoninen kuvaavat teoksen ensimmäisissä luvuissa kategoria-analyttisen tutkimuksen keskeiset periaatteet ja tuovat esimerkkejä analyysin käytännön soveltamisesta. Lähtökohtana on kategorioiden näkeminen kulttuurisena tietona. Tutkimuksessa paneudutaan ihmisten keskinäisessä toiminnassa läsnä olevaan kulttuuriseen tietovarantoon ja sen käyttöön. Tietovaranto sisältää ne käytännöt, joiden avulla jäsenämme ja luokittelemme asioita ja ihmisiä. Tämä kulttuurinen tieto ei ole staattista, vaan se elää arjen käytännöissä. Kategorioihin sisältyvää tietoa voidaan kyseenalaistaa ja ainutkertaisissa tilanteissa voidaan nähdä mahdollisuuksia myös toisenlaisiin tulkintoihin.

Kategorisointi on vuorovaikutuksellista toimintaa, jonka voima perustuu kategorioiden käyttämiseen, vastaanottamiseen ja niistä neuvotteluun. Kategorioiden käyt-

töön liittyy aina valintoja ja valintoihin seurauksia, joita tutkimus pyrkii tekemään näkyväksi. Kategorisointi kohdistuu sekä ihmisiin että muihin ei-personoituihin objekteihin. Kategorisoidessamme itsemme teemme aina eroa suhteessa muihin. Ei-personoidut kategoriat voivat olla fyysisiä objekteja, ympäristöjä tai yhteiskunnallisia järjestelmiä, joihin liitämme kulttuurista tietoa.

Tutkimuksessa eritellään kategorioihin liitettyjä ja niitä täsmentäviä määreitä, joita voivat olla kulttuurisidonnaiset toiminnot, luonnolliset ominaisuudet, motiivit, oikeudet, velvollisuudet, tiedot ja kompetenssit. Huomio kiinnitetään myös kategorioista neuvottelemiseen ja siihen, miten määreet paikallisesti tuotetaan ja tulkitaan. Kategoriat voivat olla vihjeenomaisesti ja hiljaisina läsnä vuorovaikutuksessa ilman sanallista nimeämistä. Analyysissä paneudutaan siihen, miten ihmiset orientoituvat keskinäiseen toimintaansa ja toisiinsa, miten he tekevät päätelmiä toistensa toiminnasta ja miten he rakentavat keskinäistä ymmärrystä.

Sen lisäksi, että kategoriat auttavat suunnistamaan sosiaalisessa maailmassa, niillä myös tuotetaan moraalista järjestystä. Oikeuksiin ja velvollisuuksiin liittyvät määreet kuvaavat ihmisiin ja asioihin liitet-

tyjä moraalisia odotuksia ja oletuksia. Moraalinen järjestys tulee esille myös määreiden mukaisen toiminnan murtumisissa ja niihin liittyvissä selontekovelvollisuuksissa. Kategorioiden rakentama sosiaalinen järjestys muodostuu kussakin kontekstissa paikallisesti ja tilannesidonnaisesti. Kategoriakuvaus on sidoksissa siihen, missä, miten ja kenen toimesta kategoriota tuotetaan. Kussakin tilanteessa päätetään, mitkä ovat tilanteeseen sopivat kategoriat ja millaisiin kategoriakokoelmiin liitytään.

Kirjan neljässä viimeisessä luvussa sovelletaan ja syvennetään edellä esitettäviä analyysin periaatteita identiteetin, ongelman, poikkeavuuden ja instituution näkökulmasta. Lähestymistapa korostaa sitä, että vaikka kategorioiden tutkimus lähtee liikkeelle mikrotason sosiaalisesta toiminnasta, analyysi tuo esille myös yhteiskunnassa rakenteellisia pidettyjä asioita.

Kirjoittajat määrittävät identiteetin laajasti tarkoittamaan kaikkea sitä, millaiseksi henkilö on kuvattavissa ja neuvoteltavissa. Identiteettiä ei nähdä staattisena tai pelkästään elämänhistoriassa kehittyvänä, vaan jatkuvasti kielellisten kategorioiden kautta hienovireisesti rakentuvana ilmiönä. Identiteetikategoriat ovat sidoksissa oman aikakautensa käsitteisiin hyväksytystä ja sopivasta.

Kategoria-analyysissä ongelmien tutkiminen liittyy sellaisten tilanteiden, käyttäytymisten ja toimintojen analyysiin, joissa irrottaudutaan rutiineista ja vallalla olevasta moraalista järjestyksestä. Moraalinen järjestys paljastuu silloin, kun käyttäytymisrutiinit eivät sujukaan ennakoidusti ja rutiinien rikkomusta on jollakin tavalla selitettävä. Velvollisuuksien laiminlyömistä tai oikeuksista piittaamattomuutta voidaan analysoida puolustavina, oikeuttavina

na tai syyttävänä selontekoina. Huomio kohdistuu siihen, miten ihmiset kuvaavat ja suhtautuvat näihin ei-toivottuihin asioihin tai käyttäytymiseen.

Tiettyyn kategoriaryhmään kuuluvilla oletamme olevan yhteisiä ominaisuuksia tai samanlaisia toimimisen tapoja. Poikkeavuuden kategorisointi liittyy siihen, että näiden ominaisuuksien nähdään rikkovan tai horjuttavan tavanomaisena pidettyä. Ihmisen luokittelu kategoriaryhmän jäseneksi on aina yksinkertaistavaa, koska se perustuu vain tiettyjen ominaisuuksien perusteella ihmisten yhteen niputtamiseen. Tällaisen stereotyyppisen kategorisaation tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita siitä, miten poikkeavuutta vuorovaikutuksessa herätetään henkiin, tunnistetaan, omaksutaan tai vastustetaan.

Instituutioiden tutkimuksessa kategoria-analyysi kiinnittää huomion organisaatioiden sisälle niiden arkisiin käytäntöihin. Analyysissä kysytään, miten kategoriat ja niiden tuottamisen institutionaaliset käytännöt liittyvät sosiaalisen ja moraalisen järjestyksen luomiseen tai ylläpitämiseen. Instituutioissa tuotetut kategoriat ovat erityisen voimallisia ja seurauksellisia, koska instituutio ja ammatillisuus antavat kategoriämäärittelylle tietyn legitimitteen.

Kategoria-analyysi voidaan liittää keskusteluanalyysin, diskursiivisen sosiaalipsykologian, narratiivisen tutkimuksen ja uuden etnografisen tutkimusotteen rinnalle yhdeksi vuorovaikutuksen tutkimuksen nykysuuntaukseksi (ks. Kirsti Juhilan artikkeli *Janus-lehdessä* 2/2004). Jokisen, Juhilan ja Suomen teos onkin ensimmäinen suomenkielinen varsinaisesti kategorioiden tutkimukseen paneutuva menetelmäopas ja siten laajentaa suo-

malaisen sosiaalitieteellisen tutkimuskirjallisuuden tarjontaa. Teos jatkaa kirjoittajien yhteistuotantoa, jossa aiemmin on käsitelty diskursiivisen analyysin lähestymistapoja.

Kirja tarjoaa selkeän kuvan kategorioiden tutkimuksen perusteista. Tutkimus- ja aineistoesimerkit ohjaavat lukijaa soveltamaan kategoria-analyysin periaatteita sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa. Laadulliselle tutkimukselle tyypilliseen tapaan kirja ei tarjoa yksityiskohtaisia reseptejä käytännön analyysiin. Tarikan menetelmällisen ohjeistuksen sijaan tekijät rohkaisevat tutkijaa yhdistelemään rohkeasti ja luovasti kategoria-analyysin ja sen lähimethodien ideoita toisiinsa. Helppona menetelmänä kategoria-analyysia ei voi pitää, vaan sen tekeminen vaatii huolellista aineiston luentaa, kontekstin ymmärtämistä ja hienovireistä analyysia.

Rakenteeltaan kirja on helppolukuinen, vaikka sisältö vaatiikin pureskelua. Pääasiat tulevat esille jo otsikoinnissa, esimerkit ovat omislaatikoissaan ja kunkin luvun lopussa on vielä yhteenveto käsiteltyjen asioiden pääkohdista. Kirjallisuusviitteiden kautta pääsee aiheen kansainvälisille lähteille ja hakemisto auttaa, jos on tarvetta myöhemmin vielä palata esiteltyjen käsitteiden merkityksiin.

Päivi Thitz